

ПРО ДЕЯКІ ВІКТИМОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЗЛІСНОЇ НЕПОКОРИ ЗАСУДЖЕНИХ АДМІНІСТРАЦІЇ УСТАНОВИ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ В УКРАЇНІ

ABOUT SOME VICTIMOLOGICAL ASPECTS OF MALIGNANT DISOBEDIENCE OF PRISONERS TO THE ADMINISTRATION OF THE PENITENTIARY INSTITUTION IN UKRAINE

Годлевська-Коновалова А.В.,
аспірант

Класичного приватного університету

У статті проаналізовано віктимологічні ситуації, пов'язані із злісною непокорою засуджених адміністрації установи виконання покарань в Україні, а також розроблено низку науково обґрунтованих заходів, спрямованих на вирішення існуючих у цьому напрямку проблем.

Ключові слова: віктимологічна ситуація, злісна непокора, персонал колоній, засуджений до позбавлення волі, запобігання злочинам, жертва злочину, заходи безпеки, фізична сила.

В статье осуществлён анализ виктимологических ситуаций, связанных со злостным неповиновением осужденных администрации учреждения исполнения наказаний в Украине, а также разработан ряд научно обоснованных мероприятий, направленных на решение существующих в этом направлении проблем.

Ключевые слова: виктимологическая ситуация, злостное неповиновение, персонал колоний, осужденный к лишению свободы, предупреждение преступлений, жертвы преступления, средства безопасности, физическая сила.

The article analyzes victimological situations related on the malicious disobedience of prisoners to the administration of the penitentiary institution in Ukraine, as well as a number of scientifically substantiated measures aimed to solve existing in this direction problems.

Key words: victimological situation, evil disobedience, staff of colonies, sentenced to imprisonment, crime prevention, victim of crime, safety measures, physical strength.

Постановка проблеми. Як свідчить практика, щорічно у структурі всіх злочинів, що вчиняють засуджені до позбавлення волі у ході відбування даного покарання, злісна непокора засуджених адміністрації установи виконання покарань (ст. 391 Кримінального кодексу України, далі – КК) складає більше 40% [1, с. 3-11]. При цьому, як показують результати спеціальних досліджень [2, с. 203-218], значне місце у механізмі злочинної поведінки цих осіб займають вчинення зазначених суспільно-небезпечних діянь з боку засуджених до позбавлення волі.

Отже, маємо складну прикладну проблему, яка потребує вирішення у тому числі й на доктринальному рівні, що й обумовило вибір теми даного наукового дослідження та його головного завдання – визначити місце і роль віктимологічних ситуацій у вчиненні злочинів, пов'язаних із злісною непокорою адміністрації установ виконання покарань, відповідальність за яку передбачена ст. 391 КК України.

Стан дослідження. Вивчення наукової літератури показало, що досить активно та плідно у сьогоденні питаннями віктимологічного напрямку у кримінології та в цілому в науці займаються такі учені, як: В.І. Борисов, В.В. Голіна, Б.М. Головін, О.М. Джужа, А.І. Долгова, А.І. Денисова, О.Г. Колб, О.М. Костенко, В.О. Туляков, В.І. Шахун, В.О. Шеркулова та ін. Проте досі віктимологічні аспекти вчинення злочинів у сфері виконання покарань науковцями досліджені не в повному обсязі, що у свою

чергу, впливає на ефективність запобіжної діяльності як у зазначеній сфері суспільних відносин, так і в цілому на стан боротьби із злочинністю.

Виклад основних положень. Як показали результати даного дослідження, звертає на себе увагу така віктимогенна обставина, що нерідко спричинює та зумовлює вчинення злочинів персоналом органів та установ виконання покарань щодо засуджених. Зазначена проблема також відома у науці [3, с. 220-228]. Зміст її полягає в наступному.

Відповідно до вимог п. 5 р. XXV «Заходи заохочення і стягнення, що застосовуються до засуджених, порядок їх застосування» Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (далі – ПВР УВП), у разі відсутності начальника установи виконання покарань у термінових випадках, коли іншими заходами попередити злочин або грубе порушення неможливо, засуджені можуть бути поміщені в ДІЗО або в карцер до прибуття начальника установи або особи, яка виконує його обов'язки, але не більше ніж на 48 годин з урахуванням святкових, неробочих і вихідних днів, за постановою про тимчасове поміщення до 48 годин засудженого в дисциплінарний ізолятор, карцер УВП, винесеною черговим помічником начальника установи. Зазначене положення з деякими незначними змінами бездумно та необґрунтовано «запозичене» у нині діючих ПВР УВП з попередніх Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань [4; 5], які, у свою чергу, взяли їх за основу з аналогічних ПВР УВП, які діяли

у часи СРСР. При цьому, як і в попередні періоди, так і в сучасних умовах, як встановлено у ході даного дослідження, саме ця обставина була визначальною при вчиненні персоналом Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС) злочинів, пов'язаних із зловживанням службовим положенням та їх перевищенням (ст. ст. 364–365 КК), позаяк зазначена діяльність не відповідає змісту принципу законності. Зокрема, у ч. 3 ст. 63 Конституції України зазначено, що правообмеження для засуджених встановлюються лише на підставі Закону та вироку суду. При цьому одним із засобів їх забезпечення є, зокрема, й встановлений порядок застосування заходів стягнення до осіб, позбавлених волі (ст. 134 Кримінально-виконавчого кодексу України; далі – КВК) та перелік посадових осіб, які застосовують заходи заохочення і стягнення, та обсяг їхніх повноважень (ст. 135 КВК), серед яких чергові помічники начальника установи відсутні.

Виходячи з цього та з метою нейтралізації, блокування усунення дій зазначеної вище віктимогенної обставини, варто ст. 135 КВК доповнити частиною 4 такого змісту: «Черговий помічник начальника колонії у разі відсутності начальника установи у термінових випадках, коли іншими заходами запобігати вчиненню злочину або грубого порушення неможливо, має право за постановою, яку він склав, помістити засудженого в дисциплінарний ізолятор або в карцер до прибуття начальника установи або особи, яка виконує його обов'язки, але не більше ніж на 48 годин з урахуванням святкових, неробочих і вихідних днів. Така ізоляція стягненням не є, але, якщо начальник установи виконання покарань приймає рішення про накладення стягнення у вигляді поміщення особи, яка вчинила проступок у дисциплінарний ізолятор або в карцер, цей час перебування в ізоляції зараховується до загального терміну тримання в дисциплінарному ізоляторі або в карцері».

Як показали результати даного наукового пошуку, в доктринальних джерелах все частіше йдеться про так званій «віктимологічній потенціал», тобто таку систему властивостей індивіда та групи осіб, яка утворює небезпеку вчинення злочинів в установах виконання покарань [6, с. 216]. Зокрема, у зв'язку з цим варто констатувати, що зазначений потенціал формується з персоналу ДКВС Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС) та обумовлює вчинення цими особами злочинів у сфері виконання покарань не лише на підставі властивостей суб'єктів злочинів, але й через вплив низки інших злочинних детермінант (віктимогенних ситуацій, в тому числі про які йшлося вище; характеру поведінки жертви; ухилення від відповідальності за протиправні вчинки; інші). Як з цього приводу влучно зауважив О.М. Джужа, з'ясування закономірностей прояву раніше не виявлених кримінологічних факторів в УВП, що пов'язані з віктимологічними аспектами, має велике як наукове, так і практичне значення. Зокрема, це дає можливість розв'язати проблему «латентної жертви» у місцях

позбавлення волі [6, с. 217]. Так, у результаті спеціальних наукових пошуків було встановлено, що зазначена категорія жертв злочинів в УВП ставала такою через: а) небажання засудженого входити у стосунки з адміністрацією установи виконання покарань – 14,3% осіб від усіх потерпілих від злочинів у межах позбавлення волі; б) малозначності спричиненої фізичної, матеріальної та моральної шкоди – 20,1%; в) страху перед злочинцем – 25,7%; г) зневіри в спроможності керівництва УВП щодо розкриття злочину – 20,7%; р) дружніх стосунків із злочинцем – 9,5%; д) небажання компрометувати себе – 14,2%; е) почуття небезпеки, що розслідування призведе до розкриття вчинку (злочину), вчиненого раніше потерпілим – 2,3% [6, с. 217-218].

Досить небезпечною та одночасно провокуючою віктимогенною ситуацією, що спричинює та обумовлює вчинення злочинів персоналом ДКВС України у сфері виконання покарань, як свідчать результати даного дослідження, є постійна наявність у засуджених (як потреба, що сформулась до притягнення їх до кримінальної відповідальності) заборонених для користування у ході відбування покарання предметів, виробів, речовин тощо (додаток 6 до ПВР УВП), а саме: наркотичних та інших одурманюючих засобів і речовин, спиртних напоїв, грошей, інших речей, та ін. Так, щорічно у засуджених на їхніх робочих і спальних місцях, на інших об'єктах житлової і виробничої зон, а також поза ними вилучається значна кількість заборонених предметів, виробів і речовин. Зокрема, тільки у 2016 році у засуджених до позбавлення волі було вилучено 12 тисяч 41 грн. (у 2015 році – 9599 грн.); 100 доларів США (2015 – 0); 7526 літрів спиртних напоїв (2015 – 8110 л); 20,968 г наркотичних засобів (2015 рік – 57,239 грама); 3817 мобільних телефонів (2015 рік – 3570) та 2862 одиниці колючоріжучих предметів [7, с. 19]. Сутність зазначеної віктимогенної ситуації полягає у тому, що, як показали результати даного дослідження, засуджені, з одного боку, провокують персонал органів та установ виконання покарань до вчинення протиправних діянь (отримання неправомірної вигоди, незаконне збагачення, інше), а з іншого боку, останні при вилученні їх у перших не всі з них відображають у протоколах обшуків, реалізуючи заборонені предмети у подальшому засудженим за вигоду (як правило, корисливу). Крім цього, латентною «жертвою» у даному випадку засуджений стає двічі: спочатку як боржник перед іншими засудженими, позаяк мав перед ними зобов'язання щодо збереження заборонених предметів (наркотичних речовин, спиртних напоїв, грошей, тощо), відтак – як особа, яка двічі платить за свій «товар» (зокрема, для особи з числа персоналу ДКВС України).

Як встановлено в ході даного наукового пошуку, особливе місце у віктимологічному потенціалі, який спричиняє та обумовлює вчинення злочинів з участю персоналу органів та установ виконання покарань,

має кримінальна субкультура, що є однією із складових життєдіяльності засуджених у місцях позбавлення волі [8]. Зміст цієї проблеми полягає в тому, що законні приписи та вимоги, що пред'являються до засуджених з боку персоналу ДКВС України, не кореспондуються з вимогами злочинного співтовариства, які ґрунтуються на нормах кримінальної субкультури, що в кінцевому результаті й продукує збільшення кількості «латентних жертв» злочинів серед осіб, які відбувають покарання. Так, відповідно до вимог ч. 4 ст. 107 КВК України, засудженим забороняється вживати нецензурні та жаргонні слова, давати і присвоювати прізвиська. Аналогічні вимоги закріплені і в п. 3 р. III «Основні права та обов'язки засуджених в установах виконання покарань» ПВР УВП. Водночас згідно з вимогами кримінальної субкультури така поведінка засуджених є загальноприйнятною. При цьому персонал органів та установ виконання покарань застосовує кримінально-правові та інші юридичні засоби впливу на порушників вибірково (до окремо взятих «жертв»), чим не тільки порушує соціальну справедливість та рівність засуджених перед законом, але й створює умови для свавільного застосування репресивних форм впливу щодо будь-якого потенційного «об'єкта». Показово у цьому контексті є діяльність персоналу ДКВС України щодо так званих злісних порушників устанавленого порядку відбування покарання (ст. 133 КВК), особливо щодо тієї категорії осіб, які притягуються до кримінальної відповідальності за злісну непокору вимогам адміністрації УВП (ст. 391 КК). Сутність цієї проблеми полягає у тому, що відповідно до закону за вчинення даного злочину може бути покарана будь-яка особа з числа засуджених до позбавлення волі, якщо вона за порушення вимог режиму відбування покарання була піддана протягом року стягненню у вигляді переведення до приміщення камерного типу (одиночної камери) або переводилась на більш суворий режим відбування покарання.

Як показали результати даної наукової розробки, у кожній колонії достатньо потенційних суб'єктів злочину, що передбачений ст. 391 КК України, але адміністрація УВП вибірково притягує до кримінальної відповідальності тільки частину із них знову ж таки, зловживаючи своїм правом та збільшуючи таким чином кількість так званих «латентних жертв». Так, у 2011 році на профілактичних обліках в УВП України перебувало 4132 злісних порушники режиму відбування покарання, а до кримінальної відповідальності було притягнуто лише 157 засуджених [9, с. 3-4]. Так само не зійшлися у цьому сенсі й показники кількості осіб, яких у порядку ст. ст. 100-101 КВК було переведено як злісних порушників до приміщень камерного типу колоній (секторів) максимального рівня безпеки. Зокрема, у 2010 році таким чином було переведено 94 засуджених [10, с. 34], а притягнуто до кримінальної відповідальності у цьому звітному періоді 177 осіб [10, с. 4].

Отже, однією з умов, що сприяє такій «неоднозначній» та віктимогенно-небезпечній діяль-

ності персоналу органів та установ виконання покарань, є нечітке, а також нелогічне закріплення у ст. 391 деяких ознак злочину. Зокрема, у диспозиції цієї статті КК законодавець вжив словосполучення «переведення на більш суворий режим відбування покарання» (так звана бланкетна норма права [11, с. 26-27]), яке відсутнє у кримінально-виконавчому законодавстві України. У 2003 році з прийняттям КВК наша держава відмовилась від терміну «колонії відповідного режиму» (загального, посиленого, суворого та особливого) [12], натомість ввела в обіг (і це діє донині) термін «колонії відповідного рівня безпеки» (ст. 18 КВК), який чомусь не враховував законодавець при формулюванні змісту ст. 391 КК. Водночас, як це витікає із ч. 4 ст. 3 КК України, застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією (лат. *analogia* – відповідність; схожість у будь-якому відношенні між предметами, явищами, поняттями, які в цілому відрізняються поміж собою) [13, с. 39] заборонене.

Ще більш нелогічним (та, як видається, безглуздим) є використання у диспозиції ст. 391 КК словосполучення «злісна непокора особою, яка відбуває покарання у вигляді обмеження волі», позаяк у КВК не передбачене переведення цієї категорії засуджених у порядку стягнення до приміщення камерного типу (одиночної камери) (таке стягнення для засуджених до обмеження волі у ст. 68 КВК відсутнє взагалі). Більше того, до цих засуджених не можна при кваліфікації застосовувати іншу ознаку складу злочину, яка зазначена в ст. 391 КК, а саме – «переведення на більш суворий режим відбування покарання», враховуючи, що згідно зі ст.ст. 16, 18 КВК виправні центри, у яких виконується покарання у вигляді обмеження волі, не відносяться до виправних колоній. Неправильним є також використання у змісті диспозиції ст. 391 КК словосполучень «установи виконання покарань» та «позбавлення волі», позаяк вони також не співвідносяться із змістом норм кримінально-виконавчого законодавства України. Зокрема, відповідно до вимог ч. 2 ст. 11 КВК, крім виправних колоній до установ виконання покарань відносяться і арештні доми, в яких виконується покарання не у вигляді позбавлення волі, а у виді арешту, а також виховні колонії, у яких не передбачене таке дисциплінарне стягнення, як «переведення засудженого до приміщення камерного типу чи одиночну камеру» (ст. 145 КВК).

Виходячи з цього та з метою девіктимізації зазначеної обставини, що сприяє вчиненню злочинів персоналом ДКВС України у сфері виконання покарань, варто ст. 391 КК викласти у новій назві «Злісна непокора вимогам адміністрації виправної колонії» та у новій редакції: «Злісна непокора вимогам адміністрації виправної колонії або інша протидія адміністрації у законному здійсненні її функції особою, яка відбуває покарання у вигляді позбавлення волі, якщо ця особа за порушення вимог режиму відбування покарання була піддана протягом року стягненню у вигляді переведення до приміщення камерного типу (одиночної камери) або переводилась як

злісний порушник до інших дільниць або у колонії іншого рівня безпеки».

Як показали результати даної наукової розробки, у науковій літературі описані й інші випадки віктимогенних ситуацій, які спричинювали та обумовлювали вчинення злочинів персоналом ДКВС України у сфері виконання покарань (соціально-правові, соціально-психологічні, організаційно-управлінські, технічні та ін.) [14, с. 96], що були використані у цій науковій статті як методологічне підґрунтя при висвітленні змісту віктимологічних аспектів злочинів, які вчиняються зазначеними вище суб'єктами.

Висновок. Якщо узагальнити існуючі в науці підходи, то можна запропонувати наступне визначення «віктимологічних аспектів злочинів, які пов'язані із вчиненням злісної непокори адміністрації установ виконання покарань», а саме: сукупність загальних (характерних для всіх жертв злочинів), особливих (для засуджених до певних видів покарань) та одиничних (для конкретно взятої особи) віктимогенних ситуацій, які сприяють перетворенню тих чи інших засуджених на жертв злочинів, у випадках вчинення ними даних кримінальних правопорушень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дані про Державну кримінально-виконавчу службу України за 2017 рік [Електронний ресурс] // Міністерство юстиції : сайт. – Київ, 2017. – Режим доступу: <https://minjust.gov.ua>.
2. Ліховіцький Я.О. Персонал органів та установ виконання покарань України як суб'єкт виконання покарань: монографія / Ярослав Олександрович Ліховіцький. – Ужгород: Ужгород. нац. Університет, 2017. – 419 с.
3. Запобігання правопорушенням у місцях позбавлення волі: [навч. посіб.]. – [2-е вид., допов. і випр.] / [В.Л. Ортинський та ін.]; за заг. ред. В.Л. Ортинського та О.Г. Колба. – Луцьк: ПП Іванюк В. П., 2010. – 244 с.
4. Правила внутрішнього порядку виправно-трудових установ: затв. наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань від 5 червня 2000 р. № 110. – Київ: ДДУПВП, 2000. – 85 с.
5. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: затв. наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань від 25 грудня 2003 р. № 275 // Кримінально-виконавче законодавство України. Кримінально-виконавчий кодекс України: нормативно-правові акти / упоряд.: В.С. Ковальський, Ю.М. Хахуда. – Київ, 2005. – № 30. – С. 15-16.
6. Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія): посібник / за ред. О.М. Джужі. – Київ: НАВС, 2013. – 620 с.
7. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду та пожежної безпеки установ виконання покарань у 2016 році: інформ. бюл. – Київ: Міністерство юстиції України, 2017. – 43 с.
8. Гуров А.И. Профессиональная преступность: прошлое и современность / А.И. Гуров. – Москва: Юридическая литература, 1990. – 442 с.
9. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ у 2011 році. Кн. 1: інформ. бюл. – Київ: ДПтС України, 2012. – 89 с.
10. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ у 2010 році. Кн.1: інформ. бюл. – Київ: ДПтС України, 2011. – 87 с.
11. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю.В. Баулін [та ін.]; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – [4-е вид., перероб. та допов.]. – Харків: Право, 2010. – 456 с.
12. Про затвердження Виправно-трудового кодексу Української РСР: Закон Української РСР від 23 груд. 1970 р. № 3325-07 // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1971. – № 1. – Ст. 6.
13. Булыко А.Н. Большой словарь иностранных слов 35 тысяч слов / А.Н. Булыко. – Изд. 3-е, испр., перераб. – Москва: Мартин, 2010. – 704 с.
14. Кримінологічні та оперативно-розшукові засади запобігання злочинам і правопорушенням, що вчиняються персоналом виправних колоній: монографія / за заг. ред. В.В. Коваленка. – Київ: АТІКА, 2011. – 367 с.